

Wojciech Sroka

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

PRZEMIANY SPOŁECZNO-ZAWODOWE W ROLNICTWIE MIAST WOJEWÓDZKICH I ICH OBSZARÓW FUNKCJONALNYCH¹

SOCIO-VOCATIONAL CHANGES IN AGRICULTURE IN PROVINCIAL CITIES AND THEIR FUNCTIONAL AREAS

Słowa kluczowe: rolnictwo miejskie, urbanizacja, czynnik pracy

Key words: urban agriculture, urbanization, work factor

Abstrakt. Celem badań była ocena przemian społeczno-zawodowych w rolnictwie miast wojewódzkich Polski oraz ich obszarów funkcjonalnych. Analizy oparto na materiałach powszechnych spisów rolnych z lat 1996, 2002 oraz 2010. Prowadzone badania wykazały, iż zarówno w miastach, jak i ich obszarach funkcjonalnych dynamika procesów dezagraryzacyjnych w sferze zawodowej, w tym spadek odsetka rodzin rolniczych, spadek liczby kierowników gospodarstw rolnych, zmniejszenie liczby gospodarstw domowych osiągających dochody z rolnictwa, była znacznie większa niż średnio w kraju. Zmiany były najsilniej odczuwalne w miastach wojewódzkich, a wraz z oddalaniem się od nich rejonu wykazywały mniejszą dynamikę.

Wprowadzenie

W Polsce w ostatnich dekadach na skutek przemian społeczno-gospodarczych kulturowych, politycznych i świadomościowych obserwuje się głębokie przeobrażenia ilościowe i jakościowe ludności związanej z rolnictwem. Dotyczy to w szczególności zmian w strukturze dochodów rolniczych gospodarstw domowych, poziomu i struktury zatrudnienia w rolnictwie, wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych i wielu innych charakterystyk [Frenkel 2014, Stolarska 2014, Halamska 2011]. Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności rolniczej, szczególnie w ciągu ostatnich 15 lat miała bardzo szybkie tempo oraz wieloaspektowy charakter. Jest ona pochodną szybkiej serwicyzacji gospodarki (wcześniej industrializacji), a także dynamicznych procesów urbanizacji kraju [Staszewska 2013, Szuman 1999, Knapik, Kowalska 2014]. W opracowaniu skupiono się przede wszystkim na analizie wpływu urbanizacji na przebieg procesów zmian w rolnictwie. Wcześniejsze badania [Grabowska 1986, Jędrzejczyk, Wilk 1992, Gałczyńska, Kulikowski 2000, Czarnecki 2009, Piorr 2011] wykazały bowiem, że zmiany społeczno-zawodowe ludności rolniczej są szczególnie nasilone w gminach, gdzie występują dynamiczne procesy urbanizacji i suburbanizacji.

Miasta, głównie te największe, postrzegane są jako regionalne lokomotywy wzrostu i rozwoju społeczno-ekonomicznego [Drejska 2014]. Jednocześnie są one obszarami, gdzie bardzo silnie marginalizowane są funkcje rolnicze i występuje silna dezagraryzacja w sferze zawodowej [Sroka 2014]. Podkreśla się również, iż oddziałują one na otaczające je obszary, które coraz bardziej upodabniają się do miast centralnych [Bański 2008]. Można zatem postawić hipotezę, iż dynamika procesów zmian społeczno-zawodowych w rolnictwie będzie uzależniona od lokalizacji gminy w stosunku do dużych ośrodków miejskich. Rozważania ograniczono do trzech aspektów zmian społeczno-zawodowych w rolnictwie, a mianowicie: przeobrażeń w źródłach utrzymania ludności rolniczej, zmian poziomu i struktury zatrudnienia oraz wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych.

¹ Opracowanie realizowane w ramach dotacji celowej nr 4170 na prowadzenie badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych, służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich, finansowanych w trybie konkursowym na Wydziale Rolniczo-Ekonomicznym, Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kollątaja w Krakowie

Material i metodyka badań

Głównym celem opracowania była analiza oraz ocena tempa zmian społeczno-zawodowych w rolnictwie miast wojewódzkich Polski oraz gmin należących do ich miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF²). O wyborze miast do analiz zdecydowały przesłanki merytoryczne. Największe w danych województwach gminy miejskie (stolice województw) stanowią regionalne bieguny wzrostu i właśnie tam presja sektora pozarolniczego na rolnictwo i przemiany społeczno-zawodowe wydaje się największa. Mocno rozwijające się lokalne rynki pracy wydatnie przyspieszają procesy dezagraryzacyjne. Ponadto wokół największych miast tworzą się również duże miejskie obszary funkcjonalne, co pozwala na pełniejsze zobrazowanie wpływu miast i procesu urbanizacji na zmiany w rolnictwie.

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele definicji i prób delimitacji obszarów podmiejskich i miejskich obszarów funkcjonalnych. Dla potrzeb opracowania zaimplementowano delimitację MOF stworzoną przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (MRR). Stanowi ona jedno z najlepszych, kompleksowych opracowań³, a kryteria delimitacji wypracowane przez MRR pozwalają na zapewnienie porównywalności metodologicznej w skali całego kraju. Do wyznaczenia MOF przyjęto 7 wskaźników w ramach trzech grup: wskaźniki funkcjonalne, społeczno-gospodarcze oraz morfologiczne [*Kryteria delimitacji...* 2013]. Z uwagi na specyfikę miast: Katowice oraz Gdańsk, tj. bezpośredniego ich sąsiedztwa z innymi gminami miejskimi zdecydowano, iż za ośrodek wojewódzki regionu śląskiego przyjmie się aglomerację śląską, którą tworzą Katowice wraz z przyległymi 13 gminami miejskimi, a ośrodek wojewódzki (stolicę) regionu pomorskiego będzie stanowić Trójmiasto (Gdańsk, Sopot i Gdynia). Jest to uzasadnione merytorycznie, gdyż zarówno Trójmiasto, jak i aglomeracja śląska stanowią zwarte i spójne terytorialnie oraz funkcjonalnie ośrodki miejskie. Następnie wydzielono trzy strefy gmin, gdzie rdzeniem był ośrodek wojewódzki, kolejna strefa (wewnętrzna) obejmowała gminy graniczące z ośrodkiem wojewódzkim, a pozostałe jednostki samorządu terytorialnego należące do obszaru funkcjonalnego tworzyły drugą strefę (zewnętrzną). Dodatkowo z populacji gmin obszaru funkcjonalnego wyłączono i osobno analizowano gminy miejskie, które wykazują bardzo dużą specyfikę przebiegu procesów zmian społeczno-zawodowych [Sroka 2014]. W wyniku podziałów wyodrębniono 18 ośrodków regionalnych, 45 gmin miejskich położonych w MOF, a niestanowiących rdzenia, następnie 127 gmin zaliczono do 1. strefy otaczającej miasta i 94 gmin stanowiło 2. strefę obszaru funkcjonalnego⁴. Tło dla prowadzonych badań stanowił ogół gmin wiejskich i miejsko-wiejskich w Polsce.

Główne źródło danych obejmują wyniki spisów rolnych prowadzonych w latach 1996, 2002 oraz 2010, informacje dostępne w Banku Danych Lokalnych GUS oraz literatura przedmiotu. W opracowaniu przedstawiono wyniki spisów rolnych z uwzględnieniem siedziby gospodarstwa rolnego, a badaniami objęto indywidualne gospodarstwa rolne.

Wykorzystano wiele metod badawczych, w tym metody ogólne (dedukcyjne, wnioskowania redukcyjnego, porównań oraz analogii), metodę opisową, a także metody ilościowe, tj. analizę dynamiki oraz struktury.

Wyniki badań

Od wielu lat cechą charakterystyczną polskiego rolnictwa jest jego rozdrobnienie obszarowe i ściśle z tym powiązany nadmiar ludności deklarującej zatrudnienie w rolnictwie [Frenkel 2014]. Dynamizację procesów zmian społeczno-zawodowych od kilku dekad utrudniają nie tylko

² Miejski obszar funkcjonalny (MOF) – zgodnie z KPZK 2030 jest to układ osadniczy ciągle przestrzennie, złożony z odrębnych administracyjnie jednostek (gmin miejskich, wiejskich i miejsko-wiejskich) i składający się ze swartego obszaru miejskiego oraz powiązanej z nim funkcjonalnie strefy zurbanizowanej.

³ W delimitacji obszarów funkcjonalnych przygotowanej przez MRR wykorzystano wskaźniki, które wydają się bardzo istotne (np. liczba dojeżdżających do rdzenia MOF), a które nie są ogólnie dostępne. jednak nie można zaproponować lepszej delimitacji.

⁴ Szczegółowy wykaz gmin objętych badaniami można znaleźć w publikacji Ministerstwa Rozwoju Regionalnego [*Kryteria delimitacji...* 2013]

uwarunkowania makroekonomiczne, zwłaszcza ciągle niedobór pozarolniczych miejsc pracy, ale również właściwości społeczno-demograficzne populacji rolniczej [Karwat-Woźniak, Chmieliński 2006]. Wydaje się jednak, iż w mniejszym stopniu dotyczy to gmin położonych w niewielkiej odległości od miast, gdzie bliskość rynków pracy, duży popyt na ziemię przeznaczaną na cele pozarolnicze, a także przenikanie miejskiego stylu życia przyspieszają przemiany społeczne i zawodowe w rolnictwie.

W badanych ośrodkach miejskich, jak też ich obszarach funkcjonalnych udział rodzin rolniczych⁵ w ogólnej liczbie gospodarstw domowych we wszystkich analizowanych latach był niższy niż średnio kraju i występowała wysoka dynamika spadkowa ocenianego procesu. Zdecydowanie najmniejszy odsetek gospodarstw domowych użytkujących gospodarstwa rolne odnotowywano w ośrodkach wojewódzkich, gdzie w 1996 roku wskaźnik ten wynosił tylko 2,1%, po czym do 2002 roku zmniejszył się o 0,8 p.p., w 2010 roku już tylko co setne gospodarstwo domowe deklarowało, że użytkuje gospodarstwo rolne (tab. 1). Podobne tendencje obserwowano w mniejszych miastach, które zlokalizowane były w MOF ośrodków wojewódzkich, przy czym dynamika tego procesu była nieco większa. Ponadtrzykrotnie większy (3,3% w 2010 roku) niż w miastach wojewódzkich odsetek gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego wynikał z mniejszej gęstości zaludnienia tych jednostek (niższej podstawy obliczeń), jak również znacznie niższego poziomu rozwoju przedsiębiorczości. W miastach tych zarówno gęstość zaludnienia, jak i liczba przedsiębiorstw zarejestrowanych w systemie REGON była w 2010 roku ponadtrzykrotnie niższa niż w miastach wojewódzkich. Sprawia to, iż większa część ludności w dalszym ciągu jest związana z rolnictwem. Prowadzone badania wykazały również, iż im dalej od ośrodków wojewódzkich położona jest dana gmina, tym większy jest wśród gospodarstw domowych udział użytkowników gospodarstw rolnych. W 1. strefie MOF, czyli gminach bezpośrednio graniczących z miastami, odsetek ten wynosił w 2010 roku około 20,8% i spadł w ciągu analizowanych 14 lat o 20 p.p. W gminach położonych w 2. strefie MOF w początkowych latach analiz 44,9% gospodarstw domowych deklarowało obecność członka rodziny będącego użytkownikiem gospodarstwa rolnego, a w roku 2010 już tylko około 26,1%. Należy zauważyć, iż w stosunku do średniej krajowej w przypadku zarówno gmin strefy 1., jak i 2. odsetek rodzin rolniczych jest znacznie niższy – odpowiednio o 14,1 oraz 8,8 p.p.

Kolejnym bardzo ważnym indykatorem opisującym zmiany społeczno-zawodowe w rolnictwie jest odsetek użytkowników gospodarstw rolnych w ogólnej liczbie osób w wieku produkcyjnym. Określa on jak duży odsetek ludności przynajmniej częściowo zatrudniony jest w gospodarstwach rolnych. Również w tym przypadku zarówno zróżnicowanie między poszczególnymi grupami jednostek samorządu terytorialnego (JST), jak i dynamika zmian były bardzo podobne do wartości przy wcześniej analizowanego wskaźniku udziału rodzin rolniczych w ogólnej liczbie gospodarstw domowych. W miastach wojewódzkich tylko 3 na 1000 osób w wieku produkcyjnym w 2010 roku faktycznie prowadziło produkcję rolniczą⁶ i był to trzykrotnie niższy wskaźnik niż w roku 1996. Bardzo duży ubytek użytkowników gospodarstw rolnych odnotowano również w gminach obszaru funkcjonalnego.

W roku 2010 w gminach strefy 1. tylko 6,5% osób w wieku produkcyjnym użytkowało gospodarstwa, natomiast w strefie 2. był to odsetek o około 3 p.p. wyższy. Obie wartości są jednak niższe niż średnio w kraju (13,1%). Bardzo duże spadki odsetka osób użytkujących gospodarstwa rolne w gminach obszarów funkcjonalnych można z jednej strony tłumaczyć zmniejszaniem liczby gospodarstw rolnych, a więc i ich użytkowników, ale również wygaszaniem produkcji rolnej i traceniem statusu użytkownika gospodarstwa. Ponadto do gmin obszarów funkcjonalnych napływa ludność miejska (suburbanizacja), często będąca jeszcze w wieku produkcyjnym i przez to maleje odsetek użytkowników gospodarstw rolnych (wzrasta podstawa odniesień).

⁵ Termin rodzina rolnicza jest traktowany zamiennie z terminem na oznaczenie gospodarstwa domowego z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego.

⁶ Za użytkownika gospodarstwa indywidualnego uważa się osobę fizyczną lub grupę osób, które faktycznie użytkują grunty. W przypadku gospodarstwa domowego z użytkownikiem gospodarstwa rolnego w PSR nie było wymogu użytkowania gruntów.

Tabela 1. Wybrane charakterystyki rolniczych gospodarstw domowych oraz zasobów pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych miast oraz ich obszarów funkcjonalnych

Table 1. Chosen characteristics of agricultural farms and labour resources in individual farms in the cities and their functional areas.

Wyszczególnienie/Specification	Liczba badanych JST/ Number of the researched LGU		Udział gosp. domowych z użytkownikiem gosp. rolnego w ogólnej liczbie gosp. Domowych/Share of farms with a farm user in the total number of farms [%]		Użytkownicy gospodarstw rolnych na 100 osób w wieku produkcyjnym/ Farm users per 100 people in working age		Liczba pracujących w gospodarstwach > 1 ha UR na 100 ha UR/ The number of employees in farms above 1 ha of agricultural lands per 100 ha of AL		Liczba pracujących w pełnym wymiarze czasu w gosp. rolnych > 1 ha UR na 100 ha UR/ Number of full-time paid employees in farms above 1 ha of agricultural lands per 100 ha of AL***		
	2010	1996**	2002	2010	1996	2002	2010	1996	2010	1996	2010
Ośrodki wojewódzkie/Provincial cities	18	2,1	1,3	1,0	1,1	0,7	0,3	51,9	43,5	10,1	4,6
Miasta położone w MOF/Cities within FUA*	45	8,3	4,8	3,3	4,2	2,5	1,0	78,9	48,6	13,2	4,3
MOF strefa 1/ FUA zone 1	127	40,8	34,9	20,8	17,8	16,0	6,5	60,1	35,6	23,6	5,1
MOF strefa 2/ FUA zone 2	94	44,9	40,3	26,1	20,5	18,6	9,4	62,3	42,0	26,6	5,8
Polska bez gmin miejskich/Poland without urban areas	2173	50,5	45,8	34,9	23,1	21,1	13,1	60,5	32,8	24,6	6,2

* MOF (miejski obszar funkcjonalny)/Functional urban area (FUA), ** ze względu na brak danych liczba gospodarstw domowych została przyjęta z roku 1998/ since no data was given about the number of farms, the number was taken from 1998, *** dla roku 1996 pełny wymiar czasu obejmujący pracę w gospodarstwie 10-12 miesięcy w roku, a dla roku 2010 pełny wymiar czasu to powyżej 2120 godzin rocznie/ for 1996, full-time is referred to work in a farm from 10-12 months, while for 2010 full-time means work above 2120 hours per year

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS [Powszechny spis... 1997, 2003, 2011]
Source: own work based on GUS data [Powszechny spis... 1997, 2003, 2011]

Mimo zauważalnych procesów dezagruracyjnych w sferze zawodowej i opuszczenia sektora rolnego przez dużą liczbę ludności, zarówno w badanych miastach, jak i ich obszarach funkcjonalnych w dalszym ciągu występuje bardzo duża liczba osób deklarujących pracę w gospodarstwie rolnym. Pierwszy z analizowanych wskaźników obejmuje wszystkie osoby pracujące w gospodarstwie niezależnie od wymiaru swojej aktywności. Z uwagi na bardzo niskie zasoby ziemi, duże rozdrobnienie gruntów w miastach i gminach podmiejskich, a także postępujące podziały gospodarstw oraz wyłączanie gruntów na cele inne niż rolnicze, wskaźniki zatrudnienia w przeliczeniu na jednostkę powierzchni są na bardzo wysokim poziomie, wyższym niż średnio w kraju. W roku 2010 przekraczały one poziom 35 osób na 100 ha UR, w porównaniu do średniej krajowej wynoszącej 32,8 osoby na 100 ha UR. Wyjaśniając zróżnicowanie dynamiki zmian zasobów pracy w przeliczeniu na jednostkę powierzchni w poszczególnych grupach gmin, należy podkreślić, że wolna poprawa tych wskaźników w ośrodkach wojewódzkich oraz miastach zlokalizowanych w MOF jest wynikiem szybszego niż średnio w kraju ubytku użytkowników rolnych. Tym samym mimo szybkiego wychodzenia ludności z rolnictwa (co wcześniej wykazano) wskaźniki zatrudnienia w przeliczeniu na 100 ha UR w dalszym ciągu są na bardzo wysokim poziomie.

Biorąc pod uwagę liczbę osób zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu okazuje się, iż w gminach obszarów funkcjonalnych miast oraz w miastach w latach 1996 i 2010 wskaźniki były korzystniejsze niż średnio w Polsce. Liczba osób pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych wynosząca 5-6 osób na 100 ha UR, przy większym niż średnio w kraju rozdrobnieniu gospodarstw rolnych, także większym udziale upraw intensywnych (warzywa i ziemniaki) w strukturze zasiewów [Sroka 2014], wydaje się na racjonalnym poziomie. Należy również wskazać, iż w ośrodkach wojewódzkich oraz miastach leżących w MOF już w roku 1996 wskaźnik ten był na znacznie niższym poziomie niż średnio w kraju. Przy zbyt wysokim zatrudnieniu wydajność pracy jest niska, dlatego miejscy (podmiejscy) rolnicy, mając znacznie większe niż na obszarach wiejskich możliwości znalezienia innych źródeł dochodów, decydują się na pracę w rolnictwie pod warunkiem osiągnięcia odpowiednich, tj. parytetowych dochodów. Jest to jednak możliwe tylko przy racjonalnych (relatywnie niskich) wskaźnikach zatrudnienia [Ziętara 2009].

Zmiany społeczno-zawodowe w rolnictwie bardzo dobrze charakteryzuje liczba oraz udział gospodarstw domowych uzyskujących dochody z rolnictwa [Szuman 1999]. Prowadzone badania pozwoliły wykazać bardzo dynamiczny spadek liczby rodzin uzyskujących (jakikolwiek) dochody z rolnictwa. W przypadku ośrodków wojewódzkich w ciągu 8 lat (2002-2010) liczba takich gospodarstw zmniejszyła się o ponad 55%, w 1. strefie MOF o prawie 53%, a w drugiej o prawie 45% (tab. 2). Była to znacznie wyższa dynamika niż średnio w Polsce (-34,2%). Również w tym przypadku wyraźną determinantą zmian była lokalizacja gospodarstw rolnych względem ośrodków miejskich. Analizując strukturę gospodarstw domowych według głównego źródła ich dochodów, należy zauważyć, iż w 2010 roku w badanych gminach udział gospodarstw czerpiących dochody głównie z rolnictwa wynosił od 11,6% w miastach zlokalizowanych w MOF do 16,7% w 2. strefie MOF, przy średniej krajowej na poziomie 28,7%. Wprawdzie w stosunku do roku 2002 zauważalny był względny przyrost gospodarstw utrzymujących się głównie z dochodów z rolnictwa, jednak liczby bezwzględne wskazywały na bardzo duży spadek liczebności takich gospodarstw.

Bardzo duży odsetek rolniczych gospodarstw rolnych wykazywał jako główne źródło dochodów dochody z pracy najemnej, a ich udział wynosił od 28,6% w miastach wojewódzkich do 36,9% w gminach 2. strefy MOF. Wydaje się, iż stosunkowo niskie wskaźniki dla gmin miejskich

Tabela 2. Wybrane charakterystyki dochodów rolniczych gospodarstw domowych w latach 2002 oraz 2010 w zależności od położenia gospodarstwa rolnego

Table 2. Chosen characteristics of agricultural incomes of farms in years 2002-2010 depending on the location of a farm.

Wyszczególnienie/ <i>Specification</i>	Zmiana liczby gospodarstw domowych uzyskujących dochody z rolnictwa (2002-2010)/ <i>Change in the number of farms having their incomes from agriculture (2002-2010)</i>	Udział gospodarstw czerpiących dochody głównie z/ <i>Share of farms having their incomes mainly from [%]</i>					
		rolnictwa/ <i>agriculture</i>		pracy najemnej/ <i>hired labour</i>		działalności pozarolniczej/ <i>nonagricultural activities</i>	
		2002	2010	2002	2010	2002	2010
Ośrodki wojewódzkie/ <i>Provincial cities</i>	-55,7	8,7	12,4	28,6	34,5	9,0	14,5
Miasta w MOF/ <i>Cities within FUA*</i>	-58,7	5,4	11,6	31,8	29,5	8,7	13,9
MOF strefa 1/ <i>FUA zone 1</i>	-52,9	13,0	18,3	33,7	35,8	8,8	12,3
MOF strefa 2/ <i>FUA zone 2</i>	-44,6	16,7	18,6	32,2	36,9	7,2	10,6
Polska bez gmin miejskich/ <i>Poland without urban areas</i>	-34,2	23,6	28,7	28,7	30,8	5,9	9,3

* MOF (miejski obszar funkcjonalny)/*Functional urban area (FUA)*

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

wynikają z faktu, iż w jednostkach tych w momencie, gdy pojawia się możliwość podjęcia pracy poza rolnictwem, w krótkim czasie dochodzi do całkowitego wygaszenia produkcji rolnej, a tym samym zmniejsza się liczba i udział gospodarstw domowych, gdzie pobocznymi dochodami są dochody rolnicze (gospodarstwa wypadają ze statystyk). Łączenie pracy w rolnictwie z pracą najemną, szczególnie w społecznościach miejskich, gdzie rolnictwo nie jest uznawane za prestiżowy dział gospodarki jest rzadsze niż w gminach podmiejskich.

Oceniając zmiany w źródłach dochodów rodzin rolniczych w miastach i ich obszarach funkcjonalnych należy zauważyć wzrost zaangażowania rodzin rolniczych w pozarolniczą działalność gospodarczą. Odsetek gospodarstw wskazujących dochody z tego źródła jako główny strumień zasilający budżet domowy w roku 2010 wynosił od 10,6% do 14,5%, przy czym im bliżej centrów miast tym był wyższy. Rozwijaniu przedsiębiorczości pozarolniczej sprzyjał wyższa gęstość zaludnienia, a tym samym duża liczba potencjalnych odbiorców usług i towarów oferowanych przez rolników-przedsiębiorców [Wojewodziec 2012]. Należy jednak podkreślić, iż w również w tym przypadku w latach 2002-2010, mimo względnego wzrostu udziału rodzin osiągających dochody głównie z działalności pozarolniczej, odnotowano spadek liczby tych jednostek. Możliwe, że po rozpoczęciu działalności pozarolniczej produkcja rolna jest w gospodarstwach wygaszana i jednostki te znikają ze statystyk (brak dochodów z rolnictwa). Będąc jednak właścicielem gospodarstwa rolnego w dalszym ciągu mogą korzystać z bardzo atrakcyjnego ubezpieczenia społecznego rolników, przy czym skala tego zjawiska nie jest znana.

Z uwagi na dynamiczny postęp biologiczny, techniczny oraz konieczność adaptacji do zmieniających się warunków w gospodarce rynkowej coraz większe znaczenie w kreowaniu procesów rozwojowych w rolnictwie odgrywa wykształcenie kierowników gospodarstw rolnych [Leszczyńska 2007]. Jest to również kolejna ważna charakterystyka obrazująca zmiany społeczno-zawodowe w rolnictwie. Prowadzone badania pozwalają stwierdzić, iż we wszystkich analizowanych grupach gmin, jak też średnio w Polsce wzrastał udział kierowników gospodarstw rolnych z wykształceniem średnim rolniczym i wyższym rolniczym, co należy pozytywnie ocenić. Zdecydowanie najlepiej wykształconymi kierownikami gospodarstw były osoby zamieszkujące miasta oraz ich obszary funkcjonalne. Jest to zapewne związane z lepszą dostępnością do ośrod-

Tabela 3. Struktura wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych w latach 2002 oraz 2010 w zależności od położenia gospodarstwa rolnego

Table 3. The structure of education of farm managers in years 2002 and 2010 depending on the location of a farm

Wyszczególnienie/ Specification	Struktura wykształcenia/Structure of education [%]							
	wyższe rolnicze/ higher agricultural education		średnie zawodowe lub/i policealne rolnicze/vocational and/or post-secondary agricultural education		zasadnicze zawodowe lub/i kurs rolniczy/basic vocational education and/or agricultural course		brak wykształcenia rolniczego/without agricultural education	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Ośrodki wojewódzkie/ Provincial cities	2,0	4,1	4,2	5,9	25,3	25,2	68,4	64,8
Miasta w MOF/Cities within FUA*	1,3	2,3	4,1	5,0	22,4	20,6	72,2	72,1
MOF strefa 1/FUA zone 1	1,5	2,6	4,2	6,3	31,4	30,1	62,8	61,0
MOF strefa 2/FUA zone 2	1,2	2,3	5,1	7,5	34,0	30,4	59,7	59,7
Polska bez gmin miejskich/ Poland without urban areas	0,9	1,8	5,6	8,7	36,4	31,1	57,1	58,5

* MOF (Miejski obszar funkcjonalny)/Functional urban area (FUA)

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

ków akademickich zlokalizowanych głównie w miastach wojewódzkich. Właśnie w tych JST w roku 2010 około 4,1% kierowników gospodarstw miało wyższe wykształcenie rolnicze (tab. 3). Odwrotna sytuacja występowała w przypadku kierowników z wykształceniem średnim oraz zasadniczym zawodowym. Stosunkowo niski odsetek kierowników gospodarstw miejskich i podmiejskich, z takim wykształceniem mógł być skutkiem lokalizacji większości szkół średnich i zawodowych o profilu rolniczym z dala do większych miast.

Mimo pozytywnych zmian kierownicy gospodarstw zamieszkujący miasta oraz ich obszary funkcjonalne rzadziej mieli wykształcenie o profilu rolniczym niż średnio w kraju. W miastach położonych w MOF w roku 2010 aż 72,1% kierowników gospodarstw wykazywało brak wykształcenia rolniczego. Dla porównania średnio w Polsce wskaźnik ten wynosił 58,5%. Wydaje się, iż brak profilowanego wykształcenia rolników w miastach oraz ich strefach funkcjonalnych wynika z mniejszego niż na obszarach wiejskich zainteresowania pracą w rolnictwie. Wyniki badań wskazują, iż sytuacja ta powoli się poprawia, jednak w ciągu analizowanych 8 lat te niekorzystne wskaźniki zmalały co najwyżej o kilka p.p. Jest to o tyle ważne, że posiadanie wykształcenia rolniczego nie tylko pozwala na lepsze zarządzanie procesami produkcyjnymi, ale również limituje dostęp do działań inwestycyjnych finansowanych ze środków UE.

Podsumowanie i wnioski

Rolnictwo miast wojewódzkich i ich obszarów funkcjonalnych w latach 1996-2010 charakteryzowało się wysokim stopniem zaawansowania procesów zmian społeczno-zawodowych. Intensywne procesy dezagrarnizacyjne, przejawiające się m.in. w spadku odsetka gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, zmniejszaniu się liczby i udziału kierowników gospodarstw rolnych, jak i liczby pracujących w gospodarstwach rolnych, były relatywnie najsilniejsze w miastach wojewódzkich. Podobnie w tych miastach w okresie 2002-2010 o połowę zmniejszyła się liczba gospodarstw uzyskujących dochody z rolnictwa. Wynikało to w dużej mierze z większych niż na obszarach wiejskich możliwościach znalezienia pracy poza rolnictwem i powolnego przejmowania miejskiego stylu życia. Szybkie procesy przemian społeczno-zawodowych występowały również w gminach obszarów funkcjonalnych, a ich determinantem było położenie względem ośrodków wojewódzkich. W gminach graniczących z miastami procesy wychodzenia z rolnictwa, jak i zmian w głównych źródłach dochodów gospodarstw domowych, w tym zwiększona aktywność w rozwijaniu pozarolniczej działalności gospodarczej rolników, przebiegały szybciej niż w JST położonych dalej od ośrodków miejskich.

Rozwój społeczno-gospodarczy kraju i stały wzrost współczynnika skolaryzacji w Polsce miały również swoje odzwierciedlenie w poprawie wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych. Badania wykazały, że najwyższy odsetek zarządzających z wyższym wykształceniem rolniczym występował w miastach wojewódzkich, a tylko nieco niższy w gminach obszarów funkcjonalnych. Tam też dynamika zmian była najwyższa.

Literatura

- Bański J. 2008: *Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś*, [w:] A. Jezierska-Thole, L. Kozłowski (red.), *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, Toruń, 29-43.
- Czarnecki A. 2009: *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*. IRWiR PAN. Warszawa
- Drejerska N. 2014: Źródła utrzymania i lokalizacja miejsc pracy mieszkańców strefy podmiejskiej Warszawy. *Rocz. Nauk. SERiA*, t. XVBI, z. 1, 30-34.
- Frenkel I. 2014: *Ludność wiejska*, [w:] I. Nurzyńska, W. Poczta (red.), *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 27-84.
- Gałczyńska B., Kulikowski R. 2000: *Wieś i rolnictwo strefy podmiejskiej Warszawy. Zróżnicowania przestrzenne i procesy transformacji*, Dokumentacja Geograficzna, nr 20. Wydawnictwo IGiPZ PAN. Warszawa.
- Grabowska U. 1986: *Ekonomika gospodarstw indywidualnych w strefie podmiejskiej*, IERiGŻ, Warszawa.

- Halamska M. 2011: *Transformacja wsi 1989-2009: zmienny rytm modernizacji*, Studia Regionalne i Lokalne, nr 2(44), 5-25.
- Jędrzejczyk W., Wilk W. 1992: *Urbanizacja wsi w strefie podmiejskiej Warszawy*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Karwat-Woźniak B., Chmieliński P. 2006: *Praca w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Knapik W., Kowalska M. 2014: *Zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce na tle procesów społeczno-ekonomicznych i demograficznych*, Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, nr 1, 37-54.
- Kryteria delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich. 2013: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, [online], http://www.kujawsko-pomorskie.pl/pliki/wiadomosci/zit/dokumenty/kryteria_delimitacji.pdf.
- Leszczyńska M. 2007: *Zmiany w poziomie wykształcenia gospodarstw domowych związanych z rolnictwem*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, nr 11, 287-297.
- Piorr A. 2011: *Peri-urbanisation in Europe: towards European policies to sustain urban-rural futures, synthesis report, PLUREL [sixth framework programme]*, Forest & Landscape, University of Copenhagen.
- Powszechny spis rolny 1996, 2002, 2010. 1997, 2003, 2011: GUS, Warszawa.
- Sroka W. 2014: *Rolnictwo w obrębie miast – wybrane aspekty zmian strukturalnych przed i po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, Zesz. Nauk. SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 108, 33-34.
- Stolarska A. 2014: *Zmiany sytuacji dochodowej polskich rodzin na wsi po akcesji do Unii Europejskiej*, Zesz. Nauk. SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 107, 5-17.
- Staszewska S. 2013: *Urbanizacja przestrzenna strefy podmiejskiej polskiego miasta*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Szuman A. 1999: *Przeobrażenia struktury społeczno-zawodowej ludności Polski w XX wieku*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, z. 3, 4, 187-202.
- Wojewodziec T. 2012: *Recesywne zachowania gospodarstw rolniczych prowadzonych przez przedsiębiorców ubezpieczonych w KRUS*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 246, 523-531.
- Ziętara W. 2009: *Model polskiego rolnictwa – wobec aktualnych wyzwań*, Zesz. Nauk. SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 73, 5-21.

Summary

The aim of the research was to analyze and evaluate socio-vocational changes in agriculture in provincial cities in Poland and their functional areas. Analyses were based on materials taken from 1996, 2002 and 2010 Census of Agriculture. Research showed that in cities and their functional areas the dynamics of disorganization processes in a vocational sphere, including decrease in the percentage of agricultural families, in the number of farm managers, in the number of farms having their incomes from agriculture, was faster than on average in Poland. While those transitions were the most visible in provincial cities, they were easing off further from provincial cities.

Adres do korespondencji
dr inż. Wojciech Sroka
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Instytut Ekonomiczno-Społeczny
al. Mickiewicza 21
31-120 Kraków
tel. (12) 662 43 54
email: w.sroka@ur.krakow.pl